

GODSDIENST EN SOCIALISME.

VOORDRACHT,

OP

14 September 1905 te Bremen gehouden

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

UIT HET DUI TSCH VERTAALD.

LEIDSCH E UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ.
LEIDEN.

GODSDIENST EN SOCIALISME.

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

GODSDIENST EN SOCIALISME.

VOORDRACHT,

OP

14 September 1905 te Bremen gehouden

DOOR

ANT. PANNEKOEK.

UIT HET DUITSCH VERTAALD.

LEIDSCHÉ UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ.

Godsdienst en Socialisme.

Inleiding.

Het onderwerp, dat ik hedenavond voor u zal behandelen, is van het grootste gewicht voor de arbeidersbeweging.

Overal bieden de Christelijke arbeiders aan onze propaganda den taaisten weerstand. Aan deze arbeiders wordt door hun herders, die bang zijn, dat ze hun schaapjes wel eens zouden kunnen verliezen, verteld, dat godsdienst en socialisme niet met elkaar vereenigbaar zijn en dat het socialisme slechts een soort atheïsme is en hoofdzakelijk tot doel heeft om hen van hun godsdienst te berooven.

Hiertegenover komt in onze eigen rijen, uit de behoefte om dit wantrouwen uit den weg te ruimen en sneller bij die arbeiders door te dringen, het streven op om onze gronddenkbeelden eenigszins te verdonkeremanen, en aan een succes van het oogenblik het klare denken en voelen van de eigen partijgenooten op te offeren.

Hoe staat het nu in werkelijkheid met die tegen-

stelling? Iedereen weet, dat het doel van de soc.-dem. partij *niet* is, om de menschen tot een nieuw godsdienstig geloof of misschien beter gezegd, tot een ongodsdienstig ongelooft te bekeeren, maar enkel en alleen om een *ekonomische omwenteling* van de maatschappij te bemerken. In ons partijprogramma, in de redevoeringen en geschriften van onze woord- en penvoerders, overal vindt men slechts *dit eene* als doel van ons streven, van onzen strijd: *de kapitalistische produktiewijze door de socialistische te vervangen*, en wel in de eerste plaats: *de produktiemiddelen tot maatschappelijk eigendom te maken*; om dit te bereiken trachten wij *de politieke en ekonomische macht in handen van het proletariaat te brengen*. Ieder, die oprecht tot dit doel wil meewerken, is welkom als strijdmakker, van welk geloof hij overigens ook moge zijn. Dit kan volstaan als weerlegging van het genoemde praatje van heeren geestelijken.

In dezen strijd om de maatschappelijke macht worden aan het proletariaat de hoogste eischen gesteld. Zoo zeker als onze overwinning is, zoo zeker is het ook, dat wij slechts daardoor zullen overwinnen, dat wij al onze strijdmiddelen zoo voortreffelijk mogelijk maken. Een van de gewichtigste strijdmiddelen is echter de bewustmaking van de groote massa der arbeiders. Onze geheele propaganda is niets dan een voortdurend streven om de arbeiders in te lichten omtrent de oor-

zaken van hun ellende, omtrent het kapitalisme met alle daaruit voortkomende verschijnselen. De materieele macht, die het proletariaat door zijn aantal en door zijn beteekenis voor het produktieproces bezit, zou zeer weinig baten, wanneer het ook niet op *geestelijk gebied* zijn tegenstander de baas was. Tegenover het gemis aan inzicht bij de heerschende klassen, die in zenuwachtige angst voor de toekomst, die zij niet kunnen begrijpen en die zij toch onweerstaanbaar zien naderen, dan eens naar dit middel, dan eens naar dat middel grijpen, ligt *onze* kracht in de grondige kennis der arbeiders omtrent alle omstandigheden van den tegenwoordigen strijd, in hun inzicht in het wezen van het kapitalisme, dus in de socialistische *wetenschap*, in de *theorie* van het socialisme.

Kan het dan *ooit* in het belang van onze beweging zijn om verwarring te laten bestaan inplaats van helderheid te brengen, — zelfs al lijkt het ook of een duidelijke openhartige uiteenzetting van onze denkbeelden de onbewuste massa afstoot, — omdat deze denkbeelden in botsing komen met hun vooroordeelen? Neen, hoe dieper ons inzicht, hoe beter en volmaakter onze kennis, des te gemakkelijker zullen wij in alle moeilijkheden van onzen strijd het juiste treffen.

De godsdienstloosheid van het proletariaat.

Laat ons nu, na deze algemeene inleiding over het in te nemen standpunt, eens zien, wat onze eigen ervaring en onze socialistische wetenschap ons over de verhouding van socialisme en godsdienst leeren. Dan valt ons in de eerste plaats het feit op, dat het *strijdende socialistische proletariaat over 't algemeen godsdienstloos is* of het ten minste steeds meer wordt. In vroegere tijden had men zoo nu en dan enkele personen — in het tijdperk van het burgerlijk materialisme in het midden van de vorige eeuw zeer vele — die aan den godsdienst den rug toekeerden of hem bestreden. Thans in het moderne proletariaat treedt voor 't eerst *de godsdienstloosheid als massaverschijnsel op*. Niet in dezen zin, dat reeds de meerderheid bewust allen godsdienst van zich af geschud heeft. Waar nog niet eens het geheele proletariaat zich in het *politieke* denken van alle traditie bevrijd heeft, kan dat nog veel minder het geval zijn met het *godsdienstig* denken, omdat hier de banden der traditie nog oneindig veel sterker en vaster zijn.

Maar dat is niet het belangrijkste voor ons. Voor de toekomst is niet beslissend, hoe de toestanden *zijn*, maar naar welke richting zij *veranderen*. De veranderingen wijzen op nieuwe krachten, die bij voortgezette wer-

king het oude geheel zullen omvormen. Nemen wij als voorbeeld het socialisme zelf. Toen ons stemmental hier in Duitschland slechts een paar honderdduizend bedroeg, was bij ons de zekerheid van onze overwinning en bij de heerschende klassen de schrik geen zier minder dan thans na de 3 milioenen overwinning. Toentertijd, zoowel als nu toonde de regelmatige *toename* van onzen invloed de wervende kracht van het socialisme, die bij verder werken de arbeidersklasse steeds meer in beweging brengt. En daar wij den oorsprong van deze kracht kennen n. l. de steeds meer aan het licht tredende onhoudbaarheid van het kapitalisme, weten wij ook, dat zij niet eerder zal ophouden te werken voor en aler het kapitalisme overwonnen en vernietigd is.

Mogen wij nu soms ook het optreden van de godsdienstloosheid als massaverschijnsel onder het proletariaat voor een teeken houden, dat in de toekomst, in de socialistische maatschappij, *de godsdienst geheel zal verdwijnen?* De godsdienst is een van de eerwaardigste verschijnselen uit de menschelijke geschiedenis, een verschijnsel dat niet, zooals het kapitalisme, slechts een paar honderdtallen, maar vele duizendtallen van jaren oud is. Reeds bij de wildste en ruwste volkeren vinden wij een godsdienstige behoefte, die bij de ontwikkeling van de beschaafde maatschappij, steeds sterker

en dieper geworden is. Is het dan niet vermetel het verdwijnen te voorspellen van zulk een verschijnsel als de godsdienst, die oogenschijnlijk zoo vast en diep in de menschelijke natuur wortelt?

Gelukkig behoeven wij het niet bij beweringen te laten blijven.

Wij behoeven slechts de krachten na te gaan, welke de tegenwoordige godsdienstloosheid onder het proletariaat bewerken; dan zal van zelf aan het licht komen, of deze krachten duurzaam en steeds sterker zullen werken, of dat zij slechts een voorbijgaand verschijnsel vormen.

Zedelijkheid en geloof.

Maar eerst is het noodig eenige misvattingen uit den weg te ruimen, die op dit gebied zoo talrijk zijn en juist hier zich konden voordoen. „Hoe komt ge er bij”, zal men mij misschien vragen, „te zeggen, dat de arbeiders door het socialisme godsdienstloos worden? Integendeel, nergens vindt men zooveel onbaatzuchtigheid, een zoo groote toewijding voor een verheven ideaal, zooveel enthousiasme, zooveel kracht van overtuiging, een zoo groote opofferingsgezindheid als bij het strijdende socialistische proletariaat. Al gaan ze ook niet meer naar de kerk of de mis en al schenken ze ook niet in elk opzicht meer geloof aan den geestelijke,

in werkelijkheid zijn ze *veel godsdienstiger* geworden in de hoogere, betere beteekenis van het woord.”

Wat deze tegenwerping betreft, zoo moeten wij opmerken, dat zij voortkomt uit een misverstand. Zeker, het is volkomen waar, dat zich thans onder de arbeidersklasse deugden ontwikkelen, die hen uit een zedelijk oogpunt hoog verheffen boven de geloovige aanhangers van de overgeleverde godsdiensten, welke deugden zich in de toekomst steeds sterker zullen ontwikkelen. Maar bij de vraag, die ons hier bezighoudt, verstaan wij onder godsdienst datgene, wat er steeds het meest wezenlijke kenmerk van was, n.l. *het geloof aan een bovennatuurlijk wezen*, waarvan men aanneemt, dat het de wereld regeert en het lot der menschen bestuurt.

Tot nu toe waren alle hoogere en zedelijke drijfveeren van den mensch nauw met dit geloof verbonden en openbaarden zich in het kled van den godsdienst. Dat spreekt vanzelf, zoodra men bedenkt, dat in den godsdienst de geheele wereldbeschouwing belichaamd was, zoodat alles, wat zich boven het platte, dagelijksche leven verhief, tot zijn gebied behoorde en men voor alles, waarvan de oorsprong onbekend was, in den godsdienst een bovennatuurlijke verklaring zocht en ook meende te vinden. Dat deze door iedereen erkende deugden en zedelijke drijfveeren in de godsdienstige leerstellingen een eerste plaats innemen, maakt echter

nog niet het eigenlijke en bijzondere van den godsdienst uit; dit eigenlijke is veelmeer de verklaring, die hij van de deugden geeft, de wijze, waarop zij als uitvloeisels van Gods wil worden verklaard. *Wij* kennen voor de hoogere zedelijke drijfveeren van het proletariaat een *natuurlijke* oorzaak; wij weten, dat zij ontstaan uit den bijzonderen toestand dezer klasse. De opoffering van den enkeling voor het geheel, de onbaatzuchtigheid, de solidariteit zijn de eenige middelen, waardoor het proletariaat het kapitalisme kan overwinnen; waar het deze deugden niet bezit, moet het voortdurend reeds in den dagelijkschen strijd het onderspit delven; daarom zullen de behoeften van den strijd zelf deze deugden steeds meer aankweken en versterken.

Hier komt dus een groote tegenstelling aan het licht tusschen onze wereldbeschouwing en de godsdienstige, doordat wij, wat de godsdienstige mensch voor bovennatuurlijk houdt, als natuurlijke verschijnselen beschouwen, die uit natuurlijke oorzaken verklaard moeten worden.

Wanneer men geen rekening zou willen houden met dit verschil van grondbegrippen en aan alles, wat tot nu toe deugd, zedelijkheid en idealisme heette, den naam van godsdienst wilde geven, dan zou men begripsverwarring stichten, in plaats van klaarheid te brengen. In deze verhandeling gaat het niet over de toekomst van

de zedelijkheid of de verschillende deugden — daaromtrent heerscht onder socialisten geen verschil van meening — maar over de *toekomst van het godsgeloof*. In deze beteekenis zullen wij verder over de verhouding van socialisme en godsdienst spreken.

De invloed van de economische verhoudingen.

Wanneer wij thans de oorzaken trachten te vinden, die het godsdienstig geloof bepalen, dan leert ons reeds een vluchtige blik op de geschiedenis, dat de *economische verhoudingen* hier een diepgaanden invloed moeten uitoefenen. Groote maatschappelijke omwentelingen, die steeds het optreden van nieuwe produktiewijzen beteekenen, gaan gepaard met het opkomen van nieuwe godsdiensten en de dragers van de verschillende godsdienstige inzichten zijn daarbij de verschillende maatschappelijke klassen, die met elkaar om de heerschappij strijden. Zoo verhief zich uit de ineenstorting van de antieke, op slavernij berustende Grieksche en Romeinsche wereld het Christendom. In de middeleeuwen was de Katholieke kerk ten nauwste met de geheele feudale maatschappij vervlochten. Met het opkomen van den burgerstand en den aanvang van het kapitalisme treedt echter dadelijk de ketterij

op. De geweldige worstelingen tusschen de verschillende klassen in de 16de eeuw, die met de ineensorting van het feudalisme en de heerschappij van de vorsten en de bourgeoisie eindigden, zijn in de geschiedenis bekend als godsdienstoorlogen. Deze nieuw opkomende klassen, bourgeoisie en vorstendom, vinden in de verschillende sekten van het protestantisme de voor hen passende godsdienstige vormen. En ten slotte treden in de 19e eeuw met de moderne groot-industrie en in onmiddellijken samenhang met den vooruitgang van de natuurwetenschap de godsdienstige denkbeelden der „moderneren” op.

Wanneer wij deze samenhang zien, die in bijzonderheden beschouwd zich nog veel treffender en nauwer voordoet, zal ons de gedachte niet meer vreemd voorkomen, dat met het socialisme een nieuwe omkeering van de godsdienstige denkbeelden zal plaats grijpen, waarvan wij het begin reeds thans bij het socialistische proletariaat kunnen gadeslaan. Met deze analogie is weliswaar nog niets bewezen. Daarvoor moet de samenhang tusschen economie en godsdienst meer in zijn grondslagen blootgelegd worden.

Natuurstaat en natuurgodsdienst.

Hoe komen de menschen in 't algemeen er toe boven-natuurlijke machten, die een sterken invloed op hun leven uitoefenen, aan te nemen?

Omdat zij de *werkelijke, natuurlijke krachten*, die hun lot bepalen, *niet* kennen en begrijpen.

Laat ons als eerste voorbeeld den ruwen en oorspronkelijken toestand van de wildheid en barbaarschheid bekijken. De omstandigheden, onder welke de produktie plaats vindt, zijn hier helder en doorzichtig; ieder produceert voor zijn eigen primitieve behoefte, of (op bepaalde trappen van ontwikkeling) als lid van een communistische gemeenschap voor de gemeenschappelijke behoefte. Strijd tusschen persoonlijk en algemeen belang, tegenstelling van belangen binnen deze kleine, plaatselijk gescheiden gemeenschappen bestaat niet. De resultaten van den arbeid zijn vooruit te overzien; de menschen beheerschen de voortbrenging en zijn meester over hun lot, tenminste voorzoover de sterkere natuurkrachten dit toelaten.

Deze natuurkrachten heerschen, onbegrepen en onbe-teugeld, als meesters, soms als tyrannen, over deze primitieve maatschappij. Nu eens weldadig en noodzakelijk voor den primitieven akkerbouw of de veeteelt, zooals regen en zonneshijn of zooals b.v. in het oude

Egypte de overstromingen van den Nijl, dan eens vernietigend en verwoestend zooals stormen en onweer, moeten de natuurkrachten den ruwen, onwetenden mensch steeds als hoogere, geheimzinnige machten voorkomen, wier gunst zij trachten te winnen en wier ongenade zij trachten af te wenden door middelen, die bij dezen beschavingstoestand behooren, zooals geschenken, smeekbeden, offers, bedreigingen en toovermiddelen.

Zoo ontwikkelen zich plaatselijk beperkte *natuurgodsdiens-*ten, wier priesters tegelijkertijd de dragers zijn van die primitieve kennis van weersgesteldheid en jaargetijden, van techniek en arbeidsmethoden, welke de voortbrenging eischt. Deze kennis werd in de eerwaardige gestalte van godsdienstige voorschriften en ceremoniën in de priesterfamilies en priesterkasten overgeleverd en maakte hen tot de geestelijke leiders van de voortbrenging.

Warenproduktie en beschaving.

Met het opkomen van de warenproduktie veranderen deze verhoudingen. De menschheid begint zich vrij te voelen van den zwaren, grilligen druk der natuur. Voor den dagelijkschen onmiddellijken nood is zij eenigszins

verzekerd en zij is niet meer geheel slavin van de natuur. De natuurkrachten verliezen langzamerhand voor den beschaafden mensch het demonische karakter, maar in haar plaats komen thans nieuwe machten van *maatschappelijke oorsprong*, machtiger, verderflijker en tegelijk geheimzinniger. En de *wereldgodsdiensten*, die nu langzamerhand ontstaan, wortelen niet meer in de natuur, maar in die maatschappelijke economische krachten, die opgroeien uit de tegenstrijdigheden van de warenproduktie.

De wereld van de warenproduktie is vol tegenstrijdigheid. De produktie geschiedt niet meer voor eigen gebruik, maar voor de ruil. Thans is het produkt niet meer eenvoudig een ding, dat men voor eigen gebruik uit de ruwe natuurstof maakt en gebruikt, neen, het wordt thans een *waar*, waarvan Marx zegt: „een waar schijnt op het eerste gezicht een gemakkelijk te begrijpen alledaagsch ding. Hare ontleding toont aan, dat zij een zeer doortrapt ding is, vol bovennatuurlijke spitsvondigheid en theologische streken”, en die hij op een andere plaats een zinnelijk bovenzinnelijk ding noemt. Tot recht begrip is het noodig op deze grondbeginselen van de staathuishoudkunde, die 't eerst door Marx tot volle klaarheid zijn gebracht, nog eenigszins nader in te gaan. Want zij vormen den grondslag van onze geheele maatschappij-leer, waarop het juiste begrip der

maatschappelijke verhoudingen en dus ook het juiste begrip der menschelijke ideeën berust.

De waar is behalve een eenvoudig gebruiksvoorwerp ook drager van *waarde*, van die geheimzinnige eigenschap, waarin het *maatschappelijke* karakter van de *individueele* produktie aan het licht treedt. Ieder producent werkt zelfstandig. Toch is de geheele produktie maatschappelijk, want, zooals bekend is, produceert ieder voorwerpen voor een anders gebruik, en zijn eigen gebruiksvoorwerpen moet hij van anderen betrekken. Derhalve arbeiden allen te zamen voor de algemeene maatschappelijke behoefte. Maar niet bewust. Ieder gelooft geheel zelfstandig te produceren; het maatschappelijke karakter ligt verborgen. Hoe komt dit nu te voorschijn? Wanneer de producent zijn produkt tegen andere produkten ruilt, bemerkt hij, dat over dezen ruil een *waardewet* gebiedt, die buiten zijn persoonlijke wil ligt, en die als een boven hem staande geheimzinnige maatschappelijke macht optreedt, die den een armoede als loon van lang en vlijtig zwoegen, den ander onverdiende rijkdom schenkt.

In deze waarde en in de wet, die haar bepaalt, treedt dus de wederzijdsche afhankelijkheid van de zich onafhankelijk dunkende producenten te voorschijn, komt het *verborgen maatschappelijk* karakter van de *schijnbaar individueele* produktie voor den dag als een zakelijke eigen-

schap van het produkt en als een zelfstandige, boven den wil der menschen staande macht. Dit is de oorsprong van al die tegenstrijdigheden, die langzamerhand uit de warenproduktie ontstaan. „Van af het oogenblik, dat de producenten”, zegt Engels, „hun produkt niet zelf verbruikten, maar het voor de ruil uit hun handen gaven, verloren zij er de heerschappij over. Zij wisten niet meer, wat er mee gebeurde en de mogelijkheid was geschapen, dat 't produkt nog eens aangewend zou worden tegen zijn eigen voortbrenger, tot zijn uitbuiting en onderdrukking”. „Het produkt beheerscht den producent.”

Men zal dit onmiddellijk begrijpen, zoodra men bedenkt, dat de waarde der waren spoedig een eigen, zelfstandige gestalte aanneemt, die van *het geld*, in welke gestalte het onbegrensd opgehoopt kan worden en als *kapitaal* tot een nieuwe maatschappelijke macht wordt, die tot uitbuiting en onderdrukking van zijn eigen producent, de arbeidersklasse, dient.

De maatschappelijke samenwerking der afzonderlijke producenten vindt plaats in den vorm van precies het tegenovergestelde, n.l. van een heftigen konkurrentiestrijd van de producenten onder elkaar, waarin ieder den ander tracht te vertrappen en erzelf boven op te komen. Wie daarin geluk heeft, dat schijnt van het toeval of van een blind noodlot af te hangen. Niet het

doel, dat de afzonderlijke mensch op 't oog heeft, wordt door hem bereikt, maar datgene, wat de achter zijn rug werkende maatschappelijke produktiekrachten tot stand brengen. De mensch wikt, maar een sterkere macht beschikt; hij is niet meer meester van zijn eigen lot.

Weliswaar zijn het in den grond slechts de eigen menschelijke drijfveeren en hartstochten, waarvan die machten zich als werktuigen bedienen en wel in de eerste plaats de drang tot zelfbehoud in den strijd om het bestaan. Maar omdat die maatschappelijke krachten, welke deze drijfveeren bepalen, aan de menschen zelf niet bekend en bewust zijn en omdat zij onafhankelijk zijn van hun wil, daarom werken zij precies als blinde natuurkrachten.

En evenals de natuurkrachten zijn ook deze maatschappelijke krachten nu eens heilzaam, dan weer verderfelijk. Zij brengen goeds, niettegenstaande, of zelfs door middel van de slechtste bedoelingen der menschen— zij zijn inderdaad die kracht, die steeds het slechte wilde en steeds het goede bracht — en omgekeerd brengen zij de verschrikkelijkste rampen niettegenstaande de beste bedoelingen der menschen. Zij hebben in de eerste plaats orde en wet geschapen, kultuur en wetenschap doen opkomen; zij hebben de wereld uit barbaarsheid en ruwheid tot beschaving verheven, den menschelijken geest opgewekt tot vorschcn, de

wetenschap vooruitgedreven om de geheimenissen der natuurkrachten bloot te leggen; zij hebben het aanzicht der aarde volkomen herschapen.

Maar veel dieper en blijvender is de indruk, dien de groote maatschappelijke *rampen* van onbekenden oorsprong op den menschelijken geest maken. De warenproductie brengt klasse-tegenstellingen voort, en daaruit ontstaan dikwijls vreeselijke klassestrijden, waarin de menschen elkander als tijgers verscheuren, zonder dat zij zelf begrijpen waarom, want de werkelijke redenen, die hen doen strijden, kennen zij nauwelijks. De tegenstelling van belangen voert zelfs in tijden, waarin ieder den krijg verafschuwt, tot bloedige oorlogen. Ellende, haat en misdaden bloeien des te weliger naarmate de beschaving voortschrijdt. In plaats van de vroegere nooden ten gevolge van mislukking der oogst komen thans hongersnooden van socialen oorsprong: de economische krisissen. Niettegenstaande den vooruitgang van de geneeskunde treden nog steeds verwoestende epidemieën op als gevolgen van economische ellende. Niets van dit alles wordt door de menschen opzettelijk bewerkstelligd; nagenoeg iedereen vindt 't afschuwelijk en zou dit alles graag geheel willen doen verdwijnen. En toch komen dergelijke rampen met onweerstaanbare macht over ons, niet tengevolge van natuurlijke, maar door maatschappelijke

oorzaken. Doordat hun oorzaak onbekend is, begrijpt men ook niet, hoe de wereld ooit van hen te verlossen is. En de mensch, die het bewustzijn niet verdragen kan, dat de wereld zoo slecht is, moet ergens anders, langs bovennatuurlijken weg of in een andere wereld, naar verlossing zoeken.

Stellen wij ons een mensch voor, die opgevoed is zonder vooroordeelen, in ons geval speciaal zonder godsdienst, maar ook zonder de kennis van de maatschappij, die *wij* thans bezitten en stel, dat hij deze maatschappelijke verschijnselen als opmerkzaam toeschouwer gadeslaat, wat voor een indruk moet hij wel krijgen? Ongetwijfeld dezen, dat een onbekende, bovenmenschelijke macht de wereld bestiert en naar haar ondoorgrondelijke raadsbesluiten leidt.

Zoo is het gemakkelijk te begrijpen, hoe onder de heerschappij van de warenproductie — d. i. dus gedurende het tijdperk der beschaving — de onbekendheid met den oorsprong van de maatschappelijke verschijnselen noodzakelijk tot het geloof aan een alles regeerenden God moet voeren.

Bij de groote maatschappelijke omkeeringen, die gedurende het tijdperk der beschaving plaats gevonden hebben, heeft dit geloof natuurlijk de meest verschillende vormen aangenomen. Onze ruimte laat niet toe aan deze vele vormen den samenhang met de maat-

schappij-vorm in bijzonderheden aan te toonen, waarvoor met name het hervormingstijdperk talloze voorbeelden aanbiedt. Bovendien is het minder noodig, omdat in meerdere geschriften uit onze socialistische litteratuur deze samenhang in het licht is gesteld b.v. in Kautsky's „Vorläufer des Sozialismus” en „Thomas More”, en in Mehrings „Gustav Adolf”. Wij moeten derhalve ieder, die zich uitvoeriger daarvan op de hoogte wil stellen, naar de studie van die werken verwijzen.

De socialistische produktiewijze.

Thans is het kapitalisme, deze hoogste en laatste vorm van de warenproduktie, zijn ondergang genaderd. Het is de laatste op klassetegenstellingen berustende maatschappijvorm, waarin de tegenstrijdigheden van de warenproduktie tot de hoogste ontwikkeling zijn gekomen. Doordat met de overwinning van het socialisme de *produktie maatschappelijk wordt georganiseerd*, verdwijnen deze tegenstrijdigheden. Geen tegenstelling meer tusschen het persoonlijke en het maatschappelijke karakter van de produktie: zij verschijnt als datgene, wat zij is: gemeenschappelijke produktie voor de gemeenschappelijke behoefte. Bij de maatschappelijke samenwerking wordt de produktie weer eenvoud-

dig en overzichtelijk en evenals in primitieve tijden een produktie voor *eigen* behoefte, maar thans op een hoogere trap van ontwikkeling: dit *eigen* heeft nu niet meer betrekking op de persoon of op de familie, maar op de maatschappij als één geheel. De strijd om het bestaan wordt niet meer persoonlijk en tegen elkander, maar door allen te zamen tegen de natuur gevoerd. De ruilwaarde verdwijnt, de waar wordt een allergee- woonst gebruiksvoorwerp, waarin niets anders huist dan zijn nuttigheid. De verhouding van de menschen onderling wordt niet meer geregeld door middel van de waarde, die als geld tot der menschen tiran wordt; hun onderlinge verhouding als medewerkers in een maatschappelijk arbeids-proces treedt klaar en duidelij- k aan den dag. Uit de produktie ontstaan geen on- begrepen ellende zaaiende en verderf aanbren- gende machten, die de bedoelingen van den mensch door- kruisen. Hij wordt meester van zijn lot en kan bij den bewust geregelde arbeid de uitkomst van zijn werk vooraf bepalen. De onbegrepen ellende houdt op.

Want niet alleen de maatschappelijke krachten, maar ook de natuurkrachten zijn thans aan banden gelegd en tot dienaren der menschheid gemaakt. Het socia- lisme zal de vruchten oogsten van de geweldige ont- wikkeling van de natuurwetenschap en de techniek onder het kapitalisme. Daarin bestaat de verdienste

van het kapitalisme, dat het na eeuwenlange, haast onmerkbare vooruitgang in een paar eeuwen van snelle ontwikkeling aan de menschen geleerd heeft de natuur te kennen, aan zich te onderwerpen en haar krachten aan zich dienstbaar te maken ter vergrooting van de *produktiviteit*, van de opbrengst van den arbeid. Daardoor is het nu eerst mogelijk geworden met geringe moeite overvloed voor allen te produceeren, m. a. w. daardoor is eerst *het socialisme mogelijk geworden*.

Weliswaar heeft het kapitalisme tot nu toe de volle toepassing van deze wetenschap verhinderd; maar is eenmaal die slagboom gevallen, zoo staat niets meer aan haar bewuste doelmatige toepassing in den weg. In tegenstelling tot het oorspronkelijke kommunisme van armoede en slavernij staan wij in het nieuwe kommunisme tegenover de natuur als hare meesters, die over al haar schatten naar welgevallen kunnen beschikken. De geesten, die vroeger de menschen bangstigden en beheerschten, zijn thans bedwongen en hunne dienaren geworden.

Waar blijft nu nog plaats voor het geloof aan bovennatuurlijke machten?

Thans kunnen wij ook antwoorden op de vraag, of het niet *vermetel* was om het verdwijnen van een zoo eerwaardige eeuwenoude instelling als de godsdienst te voorspellen.

Neen! Een zoo groote diepgaande economische omkeering, als die thans op handen is, heeft de wereld nog nooit beleefd en zij moet noodzakelijk een even diepgaande geestelijke omwenteling met zich meebrengen. „Met deze omkeering” zei Marx, „sluit de voorgeschiedenis van de menschelijke maatschappij af.” De voorgeschiedenis! Alle bestaande geschiedenis, zoo wel die der beschaving als ook die van het kapitalisme, is slechts voorgeschiedenis; de mensch is nog niet eigenlijk mensch; eerst met het socialisme wordt hij geheel mensch en heer der aarde; dan eerst *maakt hij bewust zijn geschiedenis zelf*; tot nu toe beleefde hij haar slechts. Of hooren wij Engels: „De strijd voor het afzonderlijke bestaan houdt op. Daarmede eerst treedt de mensch in zekeren zin definitief uit het dierenrijk, komt uit dierlijke bestaansvoorwaarden in werkelijk menschelijke. . . . De objektieve vreemde machten, die tot nu toe de geschiedenis beheerschten, komen onder de contrôle van de menschen zelf. Eerst van dien tijd af zullen de menschen hun geschiedenis met bewustheid zelf maken; eerst van dien tijd af zullen de door hen in beweging gebrachte maatschappelijke oorzaken overwegend en in steeds meerdere mate ook de door hen gewilde werkingen hebben. Het is de sprong van de menschheid uit het rijk der noodzakelijkheid in het rijk der vrijheid.”

Tot nu toe moest de mensch als een dier om zijn bestaan worstelen; hij was steeds de slaaf van zijn materieele behoeften. Tot nu toe werd zijn geest, als door een loodzwaar gewicht, door nood en zorg gedrukt. Steeds moest zijn geest zich richten op de voortbrenging van zijn levensonderhoud. Daardoor werd de mensch verhinderd zich vrij te ontplooien en de wereld met klaren, onbevangen blik te bekijken. Niemand van ons kan ook maar in de verste verte zich er een voorstelling van maken, hoe hoog het wegvallen van die zorg het komende geslacht in lichamelijke zoowel als in geestelijk, in verstandelijk zoowel als in zedelijk opzicht boven het tegenwoordige geslacht zal verheffen. Want wij kennen in de gansche geschiedenis slechts een worstelend, voor een onbekend noodlot angstig terugwijkend, zwak geslacht, dat als een dier onderworpen is aan den dierlijken drang tot zelfbehoud. Naar deze menschen vormden de burgerlijke schrijvers en denkers hun opvattingen over de „eeuwig-menschelijke” natuur; maar wat aan hen, en zelfs dikwijls ook nog aan ons, als eeuwig in de natuur wortelend voorkomt, zal in het tijdperk van het socialisme spoorloos verdwijnen als een nachtspook in den helderen morgenzonneschijn.

Is het thans nog vermetel, of is het niet veeleer eene eenvoudige vanzelf sprekende gevolgtrekking, indien wij zeggen, dat dat vrije, heerlijke gouden geslacht, dat dan

zal opstaan, niet meer het bijgeloof noodig heeft, dat gedurende de geheele beschaafde periode noodzakelijk en onvermijdelijk was?

De wereldbeschouwing van het proletariaat.

Laat ons thans na dezen blik in verleden en toekomst terugkeeren tot den tegenwoordigen tijd, waarin het proletariaat bezig is deze wereldbevrijdende revolutie tot stand te brengen en het kapitalisme ten onder te brengen. Hoewel levend temidden van deze kapitalistische produktiewijze staat het toch reeds met één voet in de toekomst, of eigenlijk niet met een voet, maar met zijn hoofd, met zijn denken en weten. Doordat het de socialistische toekomst vooruitziet en zich in gedachten daarin weet te verplaatsen, groeien bij het proletariaat nu reeds dergelijke denkbeelden als zich dan ten volle zullen ontwikkelen. Dezelfde wetenschap, die het proletariaat in de toekomst in staat zal stellen de verwoestende produktiekrachten te beteugelen en in toom te houden, leert het thans reeds deze krachten, het gansche kapitalisme, kennen en begrijpen en heft daardoor hun geest-verwarrende werking op. Wanneer, om een ander voorbeeld te noemen, de medische wetenschap de natuurlijke oorzaak van een be-

smettelijke ziekte heeft gevonden, heeft zij reeds den eersten stap tot hare bestrijding gedaan; maar vóórdat zij hierin nog geslaagd is en terwijl de ziekte nog verschrikkelijk woedt, heeft het weten van de oorzaak toch reeds dit gevolg, dat zij niet meer voor een boven-natuurlijke plaag, b.v. voor een Godsgericht, wordt gehouden. Dit is de geest-bevrijdende werking van de wetenschap.

Zoo staan ook de socialistische arbeiders tegenover het kapitalisme.

Ofschoon het juist de arbeidersklasse met zwaar lijden en groote ellende treft, wordt deze daardoor toch niet gedreven tot het geloof aan een boven-aardsche macht. Zij begrijpt, vanwaar al haar lijden komt: uit de natuurlijke omstandigheden van een produktiewijze, die als schakel van een lange keten van ontwikkeling onvermijdelijk en noodzakelijk is, zij het ook slechts tijdelijk noodzakelijk, en die door het uit haar zelf opgroeiend verzet en door de organisatie van de arbeidersklasse door een volgenden trap van ontwikkeling zal worden vervangen. De arbeidersklasse ziet derhalve den weg, hoe zij *zich zelf* kan verlossen en behoeft geen verlossing van een hoogere macht af te smeeken. Zij weet, dat deze verlossing een zeer moeilijk werk zal zijn, maar zij kent ook haar krachten en weet, dat zij het zal volbrengen.

Zoo groeit en leeft in het strijdende proletariaat een geestes- en gemoedstoestand, waarbij voor godsdienst geen plaats meer blijft. Wanneer wij derhalve de oorzaken van de godsdienstloosheid onder het proletariaat samenvatten, dan zien wij, dat zij voortkomt uit de geheele proletarische *wereldbeschouwing*, die volkomen het tegendeel is van die der burgerlijke klassen. Terwijl deze de ellende en de misstanden van de tegenwoordige maatschappij als onvermijdelijk en natuurlijk beschouwen, omdat zij er de oorzaak niet van kennen, hebben wij de wetenschappelijke zekerheid, dat zij slechts een voorbijgaanden toestand vormen en in afzienbaren tijd door de organisatie van de maatschappelijke produktie uit den weg geruimd kunnen worden. *Zij* beschouwen den tegenwoordigen toestand, waarin ieder mensch in zijn medemenschen vijanden, konkurrenten ziet, die hem misschien van zijn brood zullen berooven, waarin in den dierlijken strijd om het bestaan al het zwakke vertreden wordt, hoogstens door een klein beetje liefdadigheid bedekt, als de natuurlijke en eeuwige verhouding der menschen. *Wij* gevoelen daarentegen dezen toestand als een onnatuurlijke barbaarschheid, die weldra plaats maken moet en zal voor een wereld, waarin broederlijkheid, vriendschappelijkheid en vreedzaam samenwerken even zoo nood-

zakelijk uit de natuurlijke economische verhoudingen zullen voortkomen, als de tegenwoordige vijandigheid uit de tegenwoordige verhoudingen. Zoo staat onze wereldbeschouwing tegenover de burgerlijke, als beschaving staat tegenover barbaarsheid.

Maar niet dit hooge *beschavingsstandpunt*, dat men de gevoelszijde van onze wereldbeschouwing zou kunnen noemen, is haar voornaamste trek. Van een betere broederlijke wereld in de toekomst, waarin geen ruwe strijd om het bestaan meer zal heerschen, hebben ook velen gedroomd, die onze wereldbeschouwing niet kenden. Niet daarin bestaat de voornaamste bijzonderheid van het proletarische levensbeginsel, dat wij een socialistische maatschappij wenschen en willen, maar daarin, dat wij met wetenschappelijke zekerheid *weten* en vooruitzien, dat zij nadert; niet de *wensch*, maar de *wetenschap*, dat en op welke wijze onze wensch vervuld zal worden, is het meest waardevolle in onze denkbeelden. Zonder deze wetenschap zou dat hooge beschavingsstandpunt slechts waardelooze droomerij en de verontwaardiging over het kapitalisme ijdel zedelijkheidsvertoon zijn; slechts door deze wetenschap verkrijgen zij realiteit en meten een voorafgaanden lageren beschavingstrap met de maat van een volgenden hoogereren. Daarom is het voornaamste kenmerk van de proletarische wereldbeschouwing haar *wetenschappelijk karakter*, dat

men haar intellektueelen kant zou kunnen noemen.

Waarin berust dit karakter? Het zijn twee wetenschappen, die wij beide aan Karl Marx te danken hebben en die samen ons einddoel een vast fundament geven: de staathuishoudkunde en het historisch materialisme. De staathuishoudkunde of ekonomie, *de leer van de waarde en de meerwaarde*, legt het mechanisme van het tegenwoordig (en daardoor tegelijkertijd van elk vroeger) maatschappelijk stelsel bloot; zij verklaart den oorsprong en de beteekenis van de maatschappelijke klassen en doet ons de groote ekonomische omkeering begrijpen, die wij thans beleven. Het *historisch materialisme* leert ons de gedachten en denkbeelden der menschen als uitvloeisels van de stoffelijke, met name van de maatschappelijke verhoudingen kennen. Terwijl het onze eigene socialistische denkbeelden, evenals ook de tegengestelde denkbeelden van andere klassen, als uitvloeisels van de maatschappelijke verhoudingen van den tegenwoordigen tijd doet kennen, legt het het wezen van den hedendaagschen klassestrijd bloot en verklaart op deze wijze ook de vroegeré klassestrijden. In het licht van deze beide wetenschappen verschijnt ons de geheele geschiedenis der menschheid — waarin de bourgeoisie slechts feiten zonder eenigen samenhang, toeval en wonderen ziet — als een natuurlijke ontwikkeling uit dierlijke ruwheid tot de hoogste beschaving, als een

ontwikkeling, die uit haar materieele basis, de voortdurende ontwikkeling der produktiekrachten, volkomen te begrijpen en te verklaren is. In tegenstelling tot de bourgeoisie, aan wie daarvoor de wetenschap ontbrak, heeft het proletariaat het eerst het wezen van de maatschappij volkomen wetenschappelijk, uit natuurlijke oorzaken begrepen, zonder dat het daarbij ook maar ooit of ergens het wonderbaarlijke, onverklaarbare te hulp behoefde te nemen. Geheel op dezelfde wijze had reeds de bourgeoisie de *natuur* wetenschappelijk begrepen. Maar haar gemis aan een voldoende wetenschap der maatschappij verhinderde haar de geheele wereld natuurlijk te verklaren. Eerst het proletariaat is in staat een wereldbeschouwing te vormen, die de geheele wereld, natuur en maatschappij, op natuurlijke wijze begrijpt.

Een dergelijke wereldbeschouwing wordt dikwijls *materialistisch* genoemd. Zij staat in lijnrechte tegenstelling tot den godsdienst, die zelf immers niets anders is dan een bovennatuurlijke opvatting van de wereld. Wanneer wij thans terugkeeren tot de in het begin opgeworpen vraag, of de oorzaken van de tegenwoordige godsdienstloosheid van het proletariaat ook in de toekomst zullen blijven bestaan, dan vinden wij, dat niet alleen het wetenschappelijk inzicht zich steeds beter en dieper in de toekomst zal ontwikkelen, maar dat er ook nog nieuwe oorzaken bij zullen komen, n.l. de praktische

toepassing van deze wetenschap, de werkelijke opheffing van alle ellende, oorzaken, die wij thans alleen nog maar in den geest voor ons zien.

Het burgerlijke materialisme en zijn einde.

Tot recht verstand van het voorafgaande en om misverstand te voorkomen, moeten wij de tegenwoordige godsdienstloosheid van het proletariaat nog kortelijks vergelijken met het materialisme, dat in de vorige eeuw onder de liberale bourgeoisie eenigen opgang heeft gemaakt. Dit laatste was gegrond op den geweldigen vooruitgang der natuurwetenschap in de 19de eeuw, die den menschen een geheel nieuwen blik gaf in de werkingen en den samenhang van de natuur. Vandaar ook de naam *natuurwetenschappelijk materialisme*. In tegenstelling tot de theologen en de eenvoudige lieden, die overal in de natuur den vinger Gods zien, die alles naar zijn wil bestiert, vond de wetenschap overal strenge natuurwetten, die geen uitzondering toelieten, en niets dan stof en kracht. Met zulke eenvoudige begrippen en wetten liet zich de geheele wereld als een verheven mechanisme begrijpen, dat zich van oudsher naar deze wetten heeft bewogen. Deze

nieuwe inzichten zochten de liberale volksverlichters — de intelligentsten en strijdlustigsten onder de bourgeoisie van toen — onder het volk te verspreiden ¹⁾. Deze vrijdenkers zagen met verdriet, dat de groote massa van het volk zich door de priesters en dominé's nog steeds de domste en door de wetenschap reeds lang weerlegde sprookjes op de mouw lieten spelden en daarom ook de konservatieve, aan de bourgeoisie vijandige klassen, gewillig volgde. Zij hoopten door verspreiding van deze kennis de groote massa van het volk los te rukken van de geestelijken en de feudale heeren, en hen tot aanhangers van de liberale wetenschap, de liberale vrijheid en de liberale bourgeoisie te maken.

Zooals bekend is, is deze poging niet gelukt. De oorzaak was de onvolkomenheid van deze burgerlijk-materialistische wereldbeschouwing zelf. Zij meende, dat de oorsprong van den godsdienst slechts in gebrek aan ontwikkeling lag. Zoo gelooven ook thans nog vele liberalen, dat een verbetering van het onderwijs voldoende zou zijn om aan de menschen een andere wereldbeschouwing te geven. Wij weten, dat dit slechts een waan is en hoe groot ook de beteekenis is, die wij aan onderwijs en ontwikkeling toekennen, toch ligt,

¹⁾ Ieder kent b.v. wel de thans vrijwel verouderde populaire geschriften van L. Büchner.

zooals wij boven uiteenzetten, de oorsprong van de wereldbeschouwing en de godsdienst in de economische verhoudingen. Dit werd ook spoedig bewaarheid aan het lot van dit burgerlijk materialisme zelf.

De onvolkomenheid en beperktheid van het burgerlijk materialisme bestond daarin, dat er *elk spoor van kennis der maatschappij aan ontbrak*. Deze kennis is dan ook een speciaal proletarische wetenschap. Wat den geest der menschen in beweging brengt en zijn denkbeelden bepaalt, wisten de aanhangers van het burgerlijk materialisme niet, want met de waarheid, dat gedachten uit de stoffelijke hersenen ontstaan, weten wij nog bitter weinig. Juist door dat gebrek aan inzicht in het wezen der maatschappij konden zij verleid worden tot het geloof, dat met de burgerlijk-kapitalistische maatschappij-orde het doel der ontwikkeling was bereikt, en dat de overgeblevene gebreken en misstanden langzamerhand door de vrije konkurrentie zouden verdwijnen. Deze menschen konden als volksverlichters optreden en gelooven alle werelddraadsels te kunnen oplossen, d. w. z. zij konden godsdienstloos zijn, omdat zij in het valsche geloof leefden, dat zij de gebreken van het praktische leven konden doen verdwijnen zonder den economischen grondslag hunner klasse aan te tasten.

Met het opkomen van een zelfstandige proletarische

klassebeweging verdwijnt deze lieflijke droom. Thans komt het den denkers der bourgeoisie tot bewustzijn, dat de maatschappij nog iets geheel anders is en dat de toekomst nog wel eens iets geheel anders in haar schoot kon bergen, dan wat zij vroeger vermoedden. Zij begrijpen hun wereld niet meer; waar zij louter harmonie meenden te zien heerschen, staat voor hun oogen de duizendkoppige „hydra der revolutie”, het aanstormende geweld van de ontelbare massa's van het lagere volk, die luisterend naar de „dwaalleer” van het socialisme, de burgerlijke orde en beschaving — in hun oogen dus alle orde en beschaving — dreigt te vernietigen. Thans treden bij de bourgeoisie steeds sterker de reaktionaire stroomingen te voorschijn en niet alleen in de politiek, maar op elk gebied van het geestelijk leven. Hun geleerden beginnen de zwakheden van het materialisme aan te wijzen; „de grenzen der kennis” en „de wereldraadsels” vormen geliefkoosde thema's van behandeling; in kunst en wijsbegeerte treedt de mystiek op. Hier ligt de oorzaak, waardoor de moderne bourgeoisie, hoewel ontwikkeld en behoed voor stoffelijken nood, toch weer vroom en godsdienstig wordt. Niet alleen, omdat zij meent, dat voor het volk de godsdienst behouden dient te blijven, opdat het gehoorzaam en tevreden zij. Neen, deze nieuwe godsdienstigheid onder de bezittende klassen is echt en vindt haar

oorzaak in de economische verhoudingen. Zij komt daaruit voort, dat de maatschappij voor hen een onbegrepen, geheimzinnig gebied is, waar zij verderfaanbrengende machten zien opkomen, die tegelijkertijd onweerstaanbaar en onbegrijpelijk zijn.

Deze uiteenzetting zal wel voldoende zijn om aan te toonen, dat het oude burgerlijke materialisme en de nieuwe burgerlijke godsdienstigheid beide *geheel verschillend zijn van de proletarische wereldbeschouwing* en er lijnrecht tegenoverstaan. Beide lijden aan dezelfde beperktheid: n.l. aan het gebrek aan wetenschappelijk inzicht in de maatschappelijke verschijnselen.

Het materialisme verdient onze sympathie, omdat het, niet lettend op eigen beperktheid koen en onverschrokken de banier van den vooruitgang omhoog hief; maar het paste te weinig bij de bourgeoisie, zooals die zich vervolgens ontwikkelde, en thans is het haast geheel dood.

In de moderne geloovigheid van de tegenwoordige reaktionaire bourgeoisie vergeleken met de materialistische wereldbeschouwing van het proletariaat treedt de tegenstelling van deze beide klassen gedurende de periode van hun strijd om de heerschappij het sterkst aan het licht. *Ginds*: afkeer van de werkelijkheid; in gesloten binnenkamer, zich stil verdiepen in wijsgeerige en mystieke droomerij, als nachtuilen de oogen sluitend

voor het verblindende licht van de opgaande zon; *hier bij ons* de werkelijkheid, de frissche lucht, die met volle teugen genoten wordt, terwijl het met jubel begroete licht van den komenden dag den geheelen samenhang van de wereld achter ons en de wereld voor ons helder en duidelijk zichtbaar maakt.

Praktische gevolgtrekkingen.

Ten slotte blijft ons nu nog over eenige praktische gevolgtrekkingen te maken uit hetgeen we hier besproken hebben.

De tegenwoordige strijd der arbeidersklasse heeft boven elken vroegeren klassenstrijd dit voor, dat wij ons doel, het veranderen van de produktiewijze, klaar voor ons zien, zonder het te kleeden in het bedriegelijke gewaad van godsdienstige, juridische of andere ideologische eischen; een gevolg van onze tegenwoordige economische inzichten.

Ten tijde van de Hervorming was de denkwijze overwegend godsdienstig en de eischen en doeleinden van elken toenmaligen klassestrijd traden derhalve in de godsdienstige gedaante van geloofsartikelen op. De Katholieke kerk der middeneeuwen was een machtig economisch instituut, dat zeer gewichtige maatschap-

pelijke functies vervulde, maar dat langzamerhand, zooals met elke heerschende klasse het geval is, in den loop der ontwikkeling overbodig en tot een hoofdzakelijk uitbuitend instituut geworden was. De klassen, die met haar in strijd geraakten, moesten dien strijd voeren in den vorm van eene bestrijding der godsdienstige autoriteit van het Katholicisme en het verkondigen van nieuwe godsdienstige denkbeelden, verschillend voor de verschillende klassen. De vorsten steunden het Lutheranisme, dat de afschaffing van de kerkgoederen eischte en de zaligheid afhankelijk maakte van het geloof aan alles, wat de vorstendienende priesters leerden; de vooruitstrevende bourgeoisie in Holland en Frankrijk hing in den strijd met haar vorsten het democratische Calvinisme aan; de opstandige boeren en proletariërs eischten de wederinvoering van de kommunistische gelijkheid der eerste christenen. De nieuwe kerken, die ontstonden, waren inderdaad organisaties, die in godsdienstigen vorm den klassestrijd voerden, evenals tegenwoordig de politieke partijen. Later zijn bij de voortgaande economische ontwikkeling deze kerkelijke organisaties versteend tot doode hulsels, waarbinnen talrijke nieuwe klassesetegenstellingen zijn ontstaan.

Aan dit voorbeeld kunnen we zien, hoe de menschen eenmaal konden gelooven, dat zij voor nieuwe gods-

dienstige denkbeelden stredden, terwijl het in werkelijkheid ging om economische belangen — die zij ook doorzetten, hoewel niet zonder veel moeite tevens op bijzaken te verspillen. Stellen wij voor een oogenblik het geval, dat wij ook heden dat standpunt nog niet overwonnen hadden, hoe zouden wij dan handelen? Wij zouden al onze denkbeelden over de toekomst, het kommunisme en de vrijheid, over God en de wereld tot één geheel van geloofsartikelen samenvatten, en daarvoor den strijd aanbinden tegen elk ander geloof.

Dit doen wij echter niet, want wij weten, dat het bij alle groote wereldhistorische omwentelingen ging om *economische* belangen, dat het doel steeds een *economische verandering* der maatschappij was, en dat dit thans weer het geval is. Daarom kunnen wij thans van die waan vrijblijven; door onze krachten alleen, op dit *werkelijk te bereiken doel* te richten kunnen wij ons hoeden voor krachtverspilling en voor het overbodige en gevaarlijke nastreven van nevendoeleinden.

Dit is de reden, waarom in onze partij de godsdienst als privaatzaak geldt. D. w. z., dat wij van geen onzer strijdmakkers de belijdenis van bepaalde denkbeelden op dit gebied eischen, evenmin als wij, b. v. van hen eischen, dat zij verklaren te gelooven aan de waardeleer van Marx, hoewel wij allen de groote beteekenis van deze theorie voor onze beweging onom-

wonden erkennen. Men zal thans begrijpen, waarom dit standpunt geen bewijs van zwakte, geen op opportunistische gronden berustende overdreven verdraagzaamheid betéekent, maar juist een teeken van onze kracht is, een uitvloeisel daarvan, dat wij ons doel juist en klaar voor ons zien. Omdat ons doel *alleen* is, het kapitalisme omver te werpen en door het socialisme te vervangen, kunnen wij onze partijgenooten ook geen andere verplichting opleggen, dan dat zij moeten medewerken om dit doel te bereiken. En wanneer wij bij onze uiteenzetting tot de slotsom gekomen zijn, dat voor het vrije denken der toekomst het godsgeloof geen stand zal houden, dan komt dit niet voort uit de een of andere vijandigheid tegen den godsdienst, dien wij door ons historisch materialistisch standpunt als een *tijdelijk noodzakelijk verschijnsel* weten te begrijpen en te waardeeren.

Onze wetenschappelijke denkbeelden, zooals ze hier uiteengezet zijn, toonen ons, dat de godsdienstloosheid van het strijdende proletariaat een uitvloeisel is van den geestes- en gemoedstoestand, die gekweekt wordt door het bewust deelnemen aan den tegenwoordigen bevrijdingsstrijd, en een gevolg van dat weten, dat uit theoretische voorlichting en uit praktische ervaring tezamen verworven wordt. Daarom moet de kring van hen, die een werkzaam aandeel nemen in den strijd

voor het socialisme steeds veel grooter zijn, dan de kring van hen, die tot volkomen helderheid geraakt zijn omtrent alle konsekwenties van de theoretische, socialistische denkbeelden. Men moet daarbij wel in 't oog houden, dat het grootste gedeelte van het proletariaat in te ellendige omstandigheden leeft, lichamelijk en geestelijk te zeer moet lijden om zich geestelijk genoeg te kunnen omhoogwerken. Daarom kan de verhelderende werking van onze wetenschap eerst goed tot haar recht komen, wanneer de stoffelijke nood opgeheven is, d. w. z. in de socialistische maatschappij zelf. Des te meer is het echter noodig, dat onder de arbeiders, die in den strijd voor het socialisme vooraan staan, over zulk een gewichtige vraag de grootst mogelijke helderheid verspreid wordt. Niet alleen omdat theoretische klaarheid in het belang is van de praktische beweging, maar ook omdat zulke algemeene uiteenzettingen geschikt zijn om aan de arbeiders de grootschheid en verhevenheid van hun zaak in het volle licht te toonen, daardoor hun geest boven den zwaren dagelijkschen arbeid te verheffen en hun strijdlust te verhoogen.

